

تحلیل و نقد دیدگاه مایکل کوک در خصوص جایگاه امر به معروف و نهی از منکر در منابع حدیثی شیعه

پری چرم دوز^۱ محمد محقق^۲

چکیده:

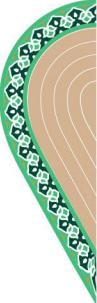
امر به معروف و نهی از منکر از فروع دین و برخواسته از تعالیم قرآن، سیره‌ی پیامبر ﷺ و ائمه‌ی اطهار ﷺ بوده و یکی از پایه‌های اصلی تفکر شیعه را شکل می‌دهد که درباره‌ی آن کتاب‌ها و رساله‌های زیادی نوشته شده است. مستشرقان نیز از قرن ۱۲ میلادی شروع به بحث و بررسی آیات و اعتقدات اسلامی کرده‌اند. در دوران معاصر با ایجاد زمینه‌های پیش آمده از جمله علم‌گرایی، رویکرد مستشرقان؛ علمی و اثربخش شده است. از جمله کسانی که در اینباره کتاب نوشته مایکل کوک است. کتاب وی با عنوان «امر به معروف و نهی از منکر در اندیشه اسلامی» ترجمه شده است. کوک بر این عقیده است که در دو کتاب از منابع حدیثی چهارگانه‌ی شیعه، تنها بیست حدیث در مبحث امر به معروف و نهی از منکر وجود دارد؛ که نیمی از این احادیث شامل پند و اندرز و بدون محتوای عقیدتی است و این احادیث بر اهمیت نهی از منکر و زوال آن در آینده، تأکید دارد. از آنجا که منابع حدیثی شیعه در مقایسه با منابع حدیثی اهل سنت از جهت حجم و تدوین احادیث، مقدم بوده و مستقل از اهل سنت عمل کرده است، با تبع در این منابع می‌توان به احادیث زیادی درباره امر به معروف و نهی از منکر و آثار انجام یا ترک آن دست یافت. به نظر میرسد یکی از عوامل طرح چنین دیدگاه‌هایی، عدم دسترسی به منابع حدیثی شیعه در این‌باره است. این پژوهش با روش توصیفی تحلیلی و جستجوی کتابخانه‌ای و مجازی تنظیم شده است.

واژه‌گان کلیدی: مایکل کوک، شیعه امامیه، امر به معروف و نهی از منکر، مستشرقین

۱. کارشناس ارشد علوم قرآن کریم
razekhoon@gmail.com

۲. عضو هیئت علمی دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم
mohebeali86@yahoo.com

مقدمه

جایگاه و اهمیت امر به معروف و نهی از منکر در مکتب اسلام به گونه‌ای است که افراد جامعه را در قبال یکدیگر متعهد و مسئول می‌داند، به طوری که ما در ادیان دیگر شاهد این مسئولیت‌پذیری از ناحیه‌ی افراد جامعه نیستیم ولی در مکتب اسلام این فرضیه نزد مسلمانان به عنوان یک تکلیف الهی و مؤثرترین ابزار برای اجرای اصول و قوانین اسلام به شمار می‌آید و مسلمانان خود را نسبت به اجرای این فرضیه مسئول می‌دانند. چنانچه پیامبر اکرم ﷺ می‌فرمایند: «أَلَا كُلُّكُمْ رَاعٍ وَ كُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعْيِتِهِ» (ورام، ۱۳۶۹، ج، ۶)؛ همه‌ی شما سرپرست هستید و همه‌ی شما درباره‌ی زیر دستانتان بازخواست خواهید شد.

همچنین این امر نزد خداوند از جایگاه رفعی برخوردار است. چنانچه در آیات قرآن، امر به معروف و نهی از منکر تحت عناوین مختلف آورده شده و مورد عنایت ویژه‌ی پروردگار بوده است. خداوند می‌فرماید: «وَ الْمُؤْمِنُونَ وَ الْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أُولَئِكَ بَعْضُهُنَّ يُمْرُونَ بِالْمَغْرُوفِ وَ يَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ يَقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَ يُبَطِّلُنَّ الزَّكُوَةَ وَ يَطْبِعُونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ أُولَئِكَ سَيِّرَحُهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ» (توبه: ۷۱)؛ مردان و زنان با ایمان ولی (و یار و یاور) یکدیگرند، امر به معروف و نهی از منکر می‌کنند و نماز را بر پا می‌دارند و زکات را می‌پردازند و خدا و رسولش را اطاعت می‌نمایند، خداوند به زودی آن‌ها را مورد رحمت خویش قرار می‌دهد خداوند توانا و حکیم است.

تأکیدهای مکرر قرآن و ائمه حاکی از اهمیتی است که اسلام به این دو فرضیه‌ی الهی داده است چنانچه بربایی سایر فرائض را وابسته به اقامه‌ی این دو فرضیه دانسته و رها کردن این امر خطیر را سبب هلاکت جامعه می‌دانند. در اهمیت اجرای این امر در دین اسلام باید گفت ائمه علیهم السلام، نهایت دین داری را عمل به این فرضیه می‌دانند چنانچه حضرت علی علیهم السلام می‌فرمایند: «غَايَةُ الَّذِينَ الْأَمْرُ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّهَايَةُ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ إِقَامَةُ الْحَدُودِ» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ۴۶۹)؛ نهایت دینداری انجام امر به معروف و به پا داشتن حدود آن می‌باشد. در سده‌های اخیر، توجه و علاقمندی پژوهشگران غربی پیرامون معارف و علوم اسلامی، سبب پیدایش برخی آثار شده است. از جمله‌ی این پژوهشگران می‌توان به مایکل کوک اشاره کرد. وی نویسنده‌ی کتاب امر به معروف و نهی از منکر در اندیشه اسلامی است که به بررسی این موضوع در میان ادیان توحیدی و غیر توحیدی و همچنین فرق اسلامی

پرداخته است. هر چند این تحقیقات نشان از تبع وی در منابع اسلامی دارد و شیعه را از پیارترین اسناد در این مقوله معرفی میکند؛ اما دیدگاه وی در بخش امامیه، حاکی از محدودیت احادیث شیعه در کتب روایی درباره این فرضیه مهم است. از آنجایی که او به همه‌ی منابع شیعه دسترسی و اشراف نداشته، با رجوع به منابع اهل سنت، شیعه را در بحث روایی؛ مستقل از اهل سنت ندانسته است.

با توجه به استقبالی که از این کتاب به عمل آمده و این کتاب در سال ۱۳۸۵ از سوی بیست و چهارمین دوره‌ی کتاب سال جمهوری اسلامی مورد تشویق قرار گرفت و جایزه‌ی جشنواره بین المللی فارابی را در سال ۲۰۰۸ میلادی دریافت نموده است؛ برخی از مطالب آن نیاز به نقد و بررسی دارد تا از ایجاد شباهت به محدودیت احادیث شیعه در مقابل اهل سنت و منفعل بودن شیعیان در انجام این فرضیه الهی جلوگیری شود.

پیشینه‌ی تحقیق:

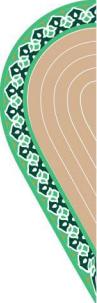
تاکنون هیچ نگاشته‌ی (پژوهشی) مستقلی در اینباره نوشته نشده ولیکن درباره‌ی امر به معروف و نهی از منکر کتاب‌ها، مقالات و پایان‌نامه‌های زیادی نوشته شده است. در این میان برخی به توصیف و تحلیل فصول کتاب مایکل کوک پرداخته‌اند؛ که می‌توان به کتب، «امر به معروف و نهی از منکر در اندیشه اسلامی» از سید حسن اسلامی، «امر به معروف و نهی از منکر» از مهدی احمدی، «تأملی در امر به معروف و نهی از منکر در اندیشه اسلامی» از محسن رجبی، «گزارش جامعی از کتاب امر به معروف و نهی از منکر در اندیشه اسلامی» از محمد باقری اشاره کرد. ولی نگاشتمای که به صورت مستقل به نقد یکی از موضوعات کتاب پرداخته باشد وجود ندارد.

روش تحقیق:

در این مقاله با روش توصیفی-تحلیلی و جمع‌آوری اطلاعات، کتابخانه‌ای و مجازی، احادیثی که مربوطه به امر به معروف و نهی از منکر است در دیگر ابواب فقهی گردآوری و دسته‌بندی شده است. از جهت دیگر تقدم حدیث نگاری شیعیان بر اهل سنت در تاریخ حدیث اشاره شده است.

انگیزه‌ی مایکل کوک از نوشتمندی کتاب امر به معروف و نهی از منکر در اندیشه‌ی اسلامی:

مایکل کوک مستشرق و اسلام‌شناس غربی است که تابعیت آمریکایی انگلیسی دارد. او در دانشگاه کمبریج به تحصیل در زمینه‌ی تاریخ انگلستان و اروپا پرداخت و همچنین علاوه

بر زبان‌های رسمی اروپایی و عربی، زبان‌های ترکی و فارسی را فراگرفت و به مدت چند سال در دانشگاه لندن به تدریس تاریخ اسلام مشغول بود. آثار وی در زمینه‌ی تفسیر، فقه، حدیث، تاریخ کلام اسلامی و تاریخ ظهور اسلام است.

مایکل کوک با روزنامه‌ای روبه‌رو می‌شود که در آن خبر از حادثه‌ی غیراخلاقی می‌دهد. در این حادثه در ایستگاه قطار شیکاگو زنی مورد تعرض قرار می‌گیرد و حاضرین در آن مکان نسبت به کمک خواهی زن اقدامی نمی‌کنند و متجاوز به راحتی از صحنه فرار می‌کنند. در میان کسانی که در این حادثه حضور داشتند فقط یک نفر با پلیس همکاری کرده و دیگران نسبت به این حادثه عکس‌العملی نشان نمی‌دهند. مایکل کوک به دبال این واقعه در بی‌اعتنایی مردم نسبت به این حوادث چنین می‌گوید: «آدمی نمی‌تواند فقط در کناری بایستد و ببیند زنی در منظر عام مورد تجاوز قرار گیرد. ما احساس می‌کنیم به نوعی وظیفه‌داریم علاوه بر آن که خود باید به شایستگی رفتار کنیم، دیگران را نیز از ارتکاب کارهای ناشایست نسبت به همنوعان خود بازداریم؛ اما در زندگی روزمره، عنوانی برای این وظیفه نداریم. هنوز به تدوین کلی مواردی که باید آن را به کاربریم و شرایطی که از انجام آن معافیم، نپرداخته‌ایم. حقوق‌دانان و فیلسوفان ما بحث‌هایی دارند که ما در مواردی وظیفه‌ای برای امداد و نجات داریم، اما این بحث مهجورتر از آن است که به عنوان فرهنگ ما، به تفصیل توصیف شود. اسلام، برعکس، نام و تعالیمی ویژه برای چنین وظیفه‌ی اخلاقی گسترده دارد و نام آن امر به معروف و نهی از منکر است... من چیزی در این مورد نمی‌دانستم تا اینکه ضمن تحقیقات اسلامی خود از آن آگاه شدم.»
(کوک، ۱۳۸۴، ۱۱)

مایکل کوک برای شناخت این وظیفه بامطالعه و مراجعه به ۱۷۰۰ کتاب (که ۱۳۰۰ مورد از آن‌ها مربوط به کتب اسلامی می‌شد) و در طول ۱۲ سال کار مداوم موفق به نوشتن این کتاب شد که شاید جامع‌ترین کتاب در این مقوله باشد.

ساختم کتاب «امر به معروف و نهی از منکر در اندیشه اسلامی»:

ترجمه‌ی این کتاب، در دو جلد تدوین شده است. جلد اول شامل چهار بخش است که بخش اول آن به موضوع امر به معروف و نهی از منکر در قرآن، تفسیرهای قرآنی و حدیث پرداخته است. بخش دوم کتاب به دیدگاه حبليان و بخش سوم به دیدگاه معتزله و شيعيان درباره امر به معروف و نهی از منکر اختصاص یافته است. بخش چهارم نیز

به بررسی این فریضه در فرقه‌ها و دیگر مذاهب اسلامی پرداخته است. کوک در جلد دوم کتاب خود به جایگاه این فریضه در دیگر فرق اسلامی و همچنین جایگاه آن قبل از اسلام و جامعه اسلامی معاصر و همچنین مقایسه‌ی این امر در جوامع توحیدی و غیرتوحیدی پرداخته است.

مایکل کوک در مقدمه‌ی کتاب خود به نکاتی اشاره می‌کند که می‌توان گفت از جمله نقایص کار وی است. کوک بیان می‌کند که خودش را محدود به خواندن فصلی از منابع حدیثی اسلامی کرده که به طور خاص به امر به معروف و نهی از منکر پرداخته است. از همین رو مشخص می‌شود کوک از بررسی دیگر آرای نویسندگان کتاب‌های اسلامی خودداری کرده است. (همان، ۲۱)

تبیین دیدگاه مایکل کوک پیرامون امر به معروف و نهی از منکر در کتب اربعه شیعه:

مایکل کوک در بخش حدیث امامیه بر این عقیده است که در کتاب کافی کلینی: و تهذیب الاحکام شیخ طوسی:، بیست حدیث در مبحث امر به معروف و نهی از منکر وجود دارد که نیمی از این احادیث شامل پند و اندرز و بدون محتوای عقیدتی است و این احادیث بر اهمیت نهی از منکر، زوال آن در آینده و... تأکید دارد. (همان، ۴۱۳) وی بر این نظر است در دو کتاب دیگر از کتب اربعه یعنی من لا يحضره الفقيه ابن‌بابویه: و استبصر شیخ طوسی: و سایر کتب حدیثی شیعه، مطلبی در موضوع امر به معروف و نهی از منکر وجود ندارد. (همان، ۴۱۱) هر چند روایات امر به معروف و نهی از منکر در این دو کتاب و سایر منابع روایی شیعه ممکن است در باب مستقلی بکار نرفته باشد ولی با تحقیق در کتب روایی شیعه به احادیث زیادی در امر به معروف و نهی از منکر می‌توان دست یافت.

این ادعای مایکل کوک مبتنی بر رجوع وی به باب امر به معروف و نهی از منکر در این دو کتاب بوده است و این در حالی است که با پژوهش در کتب اربعه و سایر منابع روایی شیعه؛ دیدگاه وی قابل نقد است.

روایات امر به معروف و نهی از منکر در منابع حدیثی شیعه:

باید توجه داشت که احادیث امر به معروف و نهی از منکر تنها در باب امر به معروف و نهی از منکر خلاصه نمی‌شود. با تبع در کتب حدیثی شیعه به احادیث ریادی درباره‌ی امر به معروف و نهی از منکر می‌توان دست یافت. با بررسی روایات کتب اربعه و دسته

بندي روایات مربوط به امر به معروف و نهى از منکر، هر دو اشکال مایکل کوك مبني بر انداك بودن احاديث امر به معروف و نهى از منکر در کافى و تهذيب الاحكام و نبودن احاديث امر به معروف و نهى از منکر در کتابهای من لايحضره الفقيه و الاستبصار و سایر کتب حدیثی شیعه پاسخ داده خواهد شد.

الف: روایات بیانگر امر به معروف و نهى از منکر:

برای آشنایی بیشتر با احاديثی که با موضوع امر به معروف و نهى از منکر در منابع حدیثی شیعه ذکر شده، و پاسخ به شبهی مطرح شده توسط مایکل کوك در ادامه به معرفی و دسته‌بندی این روایات در منابع شیعه خواهیم پرداخت

۱- معرفی حقیقت امر معروف و نهى از منکر:

مرحوم کلینی در کتاب کافی به بیان حدیثی از امام محمد باقر علیه السلام پرداخته است که حضرت با بیانی کامل به معرفی امر به معروف و نهى از منکر می‌پردازند. ایشان امر به معروف و نهى از منکر را، راه انبیاء و صالحان، اعظم فرایض، امان دین از بدعت، سبب تجارت حلال، احراق حق از ستمگر، آبادانی زمین، انتقام از دشمنان و اصلاح امور دین و دنیا دانسته‌اند. (کلینی، ۱۳۶۲، ج ۵، ۵۵؛ طوسی، ۱۴۰۷، ج ۶، ۱۸۰)

پیامبر ﷺ در بیانی؛ یکی از خصائص حضرت علی علیه السلام را آمر و ناهی بودن ایشان در امر به معروف و نهى از منکر دانسته و چنین می‌فرمایند: برای او هشت خصلت است: ایمان بخدا و رسولش، علمش، حکمتش، همسرش، دو سبطش، حسن و حسین، امر به معروفش، نهى از منکرش، قضاؤتش از روی کتاب خدا. (صدقوق، ۱۳۶۲، ج ۲، ۱۲۱)

در روایت دیگری؛ امام باقر علیه السلام در تفسیر آیه ۳۲ سوره فاطر، اهل بیت علی علیه السلام را کسانی معرفی می‌کند که دعوت به راه حق می‌کنند و امر به معروف و نهى از منکر می‌نمایند... (صدقوق، ۱۴۰۳، ۱۰۵)

۲- جایگاه امر به معروف و نهى از منکر در بین معارف:

با جستجو در منابع حدیثی می‌توان به روایاتی دست یافت که نقش امر به معروف و نهى از منکر را در بین سایر اعمال عبادی بیان می‌کند. امر به معروف و نهى از منکر فریضه‌ای است که سایر فرائض الهی به وسیله‌ی آن برپا می‌شود. (کافی، ج ۵، ۵۶) در حدیثی از امام صادق علیه السلام امر به معروف و نهى از منکر در مرتبه سوم فضیلت اعمال قرار داده شده و عکس آن یعنی امر به منکر و نهى از معروف در مرتبه سوم برانگیختن خشم

خدا و از مبغوضترین منکرات است. (کلینی، ۱۳۶۲، ج ۵، پ ۵۷؛ طوسی، ۱۴۰۷، ج ۶، پ ۱۷۶) امام صادق علیه السلام می‌فرماید: نماز حجزی خدا است و بیانش آنست که نماز نمازگزار را مادامی که در نماز باشد از معصیتها منع می‌کند. خدای عز و جل فرموده که «إِنَّ الْأَصْلَةَ تَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ» یعنی بدرستی که نماز باز می‌دارد از کاری که نزد عقلاء قبیح است و از عملی که شرعاً از آن نهی شده باشد. (صدقه، ۱۳۹۸، ج ۱۶، پ ۲۳۶) در روایتی دیگر نیز امام نماز را باز دارنده از فواحش دانسته‌اند. (همو، ۱۳۷۷، ج ۲۳۶، پ ۵۷۰) امام علی علیه السلام در خطبه‌ی همام در وصف متقین می‌فرماید:... امر به معروف و نهی از منکر می‌کنند، در کارها با جهل و نادانی دخالت نمی‌کنند... . (همو، ۱۳۷۶، ج ۵۷۰) حضرت علی علیه السلام در روایتی ضمن سفارش به این واجب الهی، اكمال امور نزد خداوند را بواسطه‌ی امر به معروف و نهی از منکر دانسته‌اند. ایشان در سفارش خود به محمد بن حنفیه چنین می‌فرمایند: و بیش از سایر مردم اوامر خود را بکار بند و افزون از سایر مردم از ارتکاب آنچه نهی کرده‌ای خودداری کن و مردم را بکار پسندیده بفرمای تا خود از اهل آن باشی، زیرا بکمال رسیدن امور نزد خداوند تبارک و تعالی با امر به معروف و نهی از منکر است. (همو، ۱۴۱۳، ج ۴، پ ۳۸۷)

۳- اهمیت دعوت به معروف قبل از جهاد:

همانگونه که روشن است، مرحله‌ی آخر امر به معروف و نهی از منکر، امر و نهی عملی است که به ضرب و جرح و در نهایت جنگ و جدال می‌انجامد. در روایات بر لزوم امر و نهی زبانی قبل از جهاد تأکید شده است. در سفارش مهمی که پیامبر خدا علیه السلام به امام علی علیه السلام فرمودند؛ هدایت و دعوت به ایمان را بهتر از جهاد و جزء برترین چیزها دانستند. (کلینی، ۱۳۶۲، ج ۵، پ ۲۸) در واقع ابتدا می‌بایست دعوت به اسلام به عنوان یک معروف صورت گیرد و بعد از آن اگر لازم شد، جهاد انجام شود. پیامبر اکرم علیه السلام، امام علی علیه السلام را قبل از جنگ خیر این گونه سفارش فرمودند:... ثُمَّ اذْغُهُمْ إِلَى الْإِسْلَامِ وَأَخْبِرُهُمْ بِمَا يَحِبُّ عَلَيْهِمْ مِنْ حَقِّ اللَّهِ فِيهِ فَوَّ اللَّهُ لَا نَ يَهْدِي اللَّهَ بِكَ رَجُلًا وَاحِدًا حَيْرُ لَكَ مِنْ أَنْ تَكُونَ لَكَ حُمْرُ النَّعْمَ (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۲۱، پ ۳)؛ آنان را به اسلام دعوت فرمای و حق خداوند بر آنان را برای آنان بازگو کن. قسم به خداوند که اگر یک نفر بدست تو قبل از جنگ هدایت یابد، برای تو بهتر است از شتران سرخ موی.

۴- امر به معروف و نهی از منکر از ستونهای ایمان و نشانهی مؤمن:

امام علی^{علیہ السلام} جهاد را به عنوان یکی از ستونهای ایمان معرفی کرده و می‌فرمایند: جهاد چهار شعبه دارد که یکی از آنها، امر به معروف و نهی از منکر است. (کلینی، ۱۳۶۲، ج ۵، ۲۸) با این بیان مشخص می‌شود ارتباط تنگاتنگی بین جهاد و امر به معروف و نهی از منکر وجود دارد و گویای ارزش بالای این فرضیه الهی است.

۵- تحذیر بر ترک و سفارش به انجام امر به معروف و نهی از منکر:

یکی از شیوه‌های تربیتی، تحذیر افراد است. پرهیز دادن و ترغیب و سفارش مناسب و بهجا، سبب بیدار شدن اذهان و استعدادهای نهفته می‌شود؛ لذا امام علی^{علیہ السلام} در بیانی ترک امر به معروف و نهی از منکر را که همان ترغیب و پرهیز است؛ سبب چیره شدن بدن و عدم استجابت دعای خوبان برمی‌شمرند. (همان، ج ۷، ۵۲)

۶- امر به معروف و نهی از منکر دو مخلوق خداوند:

در بیان امام باقر^{علیہ السلام}، امر به معروف و نهی از منکر نزد خداوند جایگاه ویژه‌ای دارد. از آنجا که اولین آمر به معروف و ناهی از منکر خداوند است؛ این فضیلتی مهم برای آمران به معروف و ناهیان از منکر به شمار می‌آید که به پروردگار خود اقتدا کرده و در اقامه‌ی این فرضیه الهی بکوشند. ایشان می‌فرمایند: امر به معروف و نهی از منکر دو مخلوق از مخلوقات خداوند هستند، هر کس آن دو را یاری کند خداوند او را عزیز گرداند و هر کس آن دو را خوار سازد خداوند هم او را خوار نماید. (همان، ج ۵، ۵۹)

۷- امر به معروف و نهی از منکر از ویژگی‌های اولی‌الامر:

حضرت علی^{علیہ السلام} در بیان معیارهای شناخت اولی‌الامر، به یکی از معیارها یعنی امر به معروف اشاره کرده و می‌فرمایند: اولی‌الامر را باید با امر به معروف، عدل و احسان شناخت. (همان، ج ۱، ۸۵)

سلیم بن قیس گفت از حضرت امیرالمؤمنین^{علیہ السلام} شنیدم فرمود: ... دستور داده شده از اولی‌الامر اطاعت نمایند چون آنها مصصوم و پاکند و هرگز امر بکار خلاف نمی‌کنند. (صدقه، ۱۳۸۵، ج ۱، ۱۲۳؛ صدقه، ۱۳۶۲، ۱۳۶۹)

۱. اعْرِفُوا اللَّهَ بِاللَّهِ وَ الرَّسُولَ بِالرَّسُولِ وَ أُولَى الْأَمْرِ بِأَلْأَمْرِ بِالْمَعْرُوفِ وَ الْقَدْلِ وَ الْإِحْسَانِ.

۸- عهد و پیمان علماء:

یکی از مهمترین وظایف علماء هدایت و ارشاد مردم است؛ که لازمه‌ی انجام این مهم، امر به معروف و نهی از منکر می‌باشد. در روایتی از امام باقر علیهم السلام آمده است: خداوند از علماء عهد و پیمان گرفت که امر به معروف و نهی از منکر نمایند. عن یزید بن عبد الله عَمَّنْ حَدَّثَهُ قَالَ: كَتَبَ أَبُو جَعْفَرَ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِلَى سَعْدِ الْخَيْرِ: إِنَّمَا أَنْهَاكُمُ الْأَنْفُسُ هُنَّا كَانَتُمُ الْمُنَذِّرُونَ إِنَّ رَأَوْا تَائِهً أَصَالُوا لَا يَهْدُونَهُ أَوْ مَيْتًا لَا يُحْيِونَهُ فَإِنْسَنٌ مَا يَضْنَعُونَ لِأَنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى أَحَدُ عَلَيْهِمُ الْمِيزَانُ فِي الْكِتَابِ أَنْ يَأْمُرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَا عَنِ الْمُنْكَرِ وَلَا يَتَعَاوَنُوا عَلَى الْإِلْكِنْ وَالْغُدْوَانِ .
(کلبی، ۱۳۶۲، ج ۸، ۵۲)

۹- معرفی اهل امر به معروف و نهی از منکر از زبان قرآن:

در روایتی راوی از امام جواد علیهم السلام می‌پرسد، اگر در بحث با مخالفان، بگویند حجت خدا قرآن است؛ در پاسخ چه باید گفت؟ حضرت فرمود به آنان می‌گوییم قرآن سخن‌گو نیست که امر و نهی کند، اما قرآن اهلی دارد که امر و نهی می‌کنند. امام علیهم السلام در این روایت، به قرآن ساكت و سخن‌گو اشاره دارد و ویژگی اهل قرآن را امر به معروف و نهی از منکر بیان می‌کنند. (همان، ج ۱، ۲۴۶)

ب: امر به معروف و نهی از منکر در سیره‌ی پیامبر و اهل‌بیت:

یکی از راههای شناخت اهمیت این موضوع و هم چنین دستیابی به روایات مرتبط با آن بررسی امر به معروف و نهی از منکر در سیره و روش زندگانی پیامبر و اهل‌بیت علیهم السلام است. درباره‌ی روش و سیره‌ی پیامبر و اهل‌بیت علیهم السلام در انجام این فریضه‌ی الهی، احادیث فراوانی وجود دارد. بررسی و بیان تمامی این سیره بحث مستقلی است که فرصتی جداگانه می‌طبیبد؛ اما در این بخش به جهت اختصار به ذکر چند نمونه می‌پردازیم:

بر طبق گزارشی از پیامبر علیهم السلام، آن حضرت پنج نفر را به علت عدم پرداخت زکات با وجود تمکن مالی، از مسجد بیرون کردند. امام باقر علیهم السلام می‌فرماید: در آن میان که رسول خدا علیهم السلام در مسجد بود، ناگهان فرمود: به پا خیز ای فلان! بیا خیز ای فلان! بیا خیز ای فلان! تا آنکه پنج نفر را بیرون رانده و فرمودند: از مسجد ما خارج شوید و شما که زکات نمی‌پردازید در این مسجد نماز مگذرید. در این روایت، به همراهی نماز با زکات نیز اشاره شده است.

(همان، ج ۳، ۵۰۳؛ طوسی، ۱۴۰۷، ج ۴، ۱۱۱)

در روایت دیگری، پیامبر ﷺ شخصی را که در بازار مدینه در فروش غذا، جنس نامطلوب به کار برده و خیانت کرده بود، نهی نمودند. (کلینی، ۱۳۶۲، ج ۵، ۱۶۱؛ طوسی، ۱۴۰۷، ج ۷، ۱۳)

پیامبر ﷺ به امام علی علیهم السلام فرمود: من در قیامت پیامبری خود را بر توحجهت می‌گردانم و تو را مسئول خود می‌سازم و تو هفت چیز را بر ملت خود حجت ساز و ایشان را مسئول خود گردان: بربایی داشتن نماز و ادائی زکات و فرمان به نیکی و بازداشت از بدی و دادگری میان مردمان. (صدوق، ۱۳۶۲، ج ۲، ۳۶۲)

در سیره‌ی امام علی علیهم السلام هم موارد فراوانی از امر به معروف و نهی از منکر آمده است. در روایتی آمده است که آن حضرت فروشنده‌ی خرمایی که روی جنس را به گونه‌ای و زیر آن را به گونه‌ی دیگر چیده و فروخته بود، با تازیانه مجبور به برگشت پول به خردبار نمودند. (کلینی، ۱۳۶۲، ج ۵، ۲۳۰) در روایات دیگری به سیره‌ی امام علی علیهم السلام در امر به معروف و نهی از منکر بازاریان و فروشنده‌گان اجناس اشاره شده است. (همان، ج ۵، ۱۵۱)

امام صادق علیهم السلام بر جماعتی می‌گذشتند که در حال مخاصمه و جدال با یکدیگر بودند، سه مرتبه با صدای بلند آنها را نهی کردند و فرمودند: از خداوند پروا کنید. (همان، ج ۵، ۵۹، ج ۶۱)

امام رضا علیهم السلام خود را که بدون طی کردن اجرت، کارگری را به کار گرفته بودند، تنیبیه و یادآوری کردند که من چندین بار شما را از این کار نهی کرده‌ام. (همان، ج ۵، ۲۸۸)

در بیان امام باقر علیهم السلام، آمده است: هنگامی که امام عصر ظهور کنند به کتاب خدا عمل خواهند کرد و از منکرات نهی می‌نمایند. (همان، ج ۸، ۳۹۶)

ج: روایات بیانگر احکام امر به معروف و نهی از منکر:

آنچه از آیات و روایات به ما رسیده؛ بر وجوب امر به معروف و نهی از منکر بر هر مکلفی تأکید دارد؛ اما همانگونه که روشن است برخی از واجبات به صورت کفایی و برخی به صورت عینی بر همه‌ی مکلفان واجب می‌باشد. امر به معروف و نهی از منکر از واجباتی است که بر همه‌ی مکلفان واجب است؛ اما در صورت انجام برخی، از دیگران ساقط می‌شود. وجوب و نحوی انجام این واجب کفایی دارای شرایطی است که در رساله‌های عملیه ذکر شده و در ادامه به برخی از آنها اشاره می‌شود:

در برخی روایات اشاره شده که امر به معروف و نهی از منکر، وظیفه‌ی همه‌ی مسلمانان است.

امام علی علیه السلام در خطبه‌ای فرمود: حق را میان خود بگردانید و نزد من با آن یک دیگر را کمل دهید و دست ستمگر نادان را بیندید و بکار نیک دستور دهید و از کار زشت جلوگیری کنید، اهل فضل را قدرشناسید. (همان، ج ۱، ۱۴۲)

در روایت دیگری از امام صادق علیه السلام سؤال شد که آیا امر به معروف و نهی از منکر بر همه امت واجب است؟ ایشان فرمودند: نه واجب نیست. علت آن را از ایشان جویا شدند. ایشان فرمود: امر به معروف و نهی از منکر تنها بر شخص توانا و نیرومند که از او اطاعت کنند و معروف و منکر را نیز بشناسد واجب است. امر به معروف و نهی از منکر بر فرد ناتوانی که خود هدایت نشده واجب نیست. (همان، ج ۵، ۵۶؛ طوسی، ۱۴۰۷، ج ۶، ۱۷۷) امام صادق علیه السلام فرمود: هیچ جمعیتی نباشد که در میان آنها عمل منکر و ناشایسته‌ای انجام شود و آنان دانسته بی‌تفاقوتی نشان دهند و جلوگیری نکنند و سکوت اختیار نمایند جز اینکه بزویدی خداوند کیفری از جانب خویش فرستاده و عذابی نازل سازد که همه را فرا گیرد. (صدقه، ۱۴۰۶، ۲۱۶؛ ورام، ۱۳۶۹، ج ۲، ۹۸؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۹۷، ۷۸)

د: روایات بیانگر شرایط وجوب امر به معروف و نهی از منکر در کتب اربعه شیعه:

برخی از واجبات مطلق بوده و قید و شرطی ندارند؛ اما برخی دیگر از واجبات مقید یا مشروط به قیود و شرایط خاصی است که امر به معروف و نهی از منکر از این دسته واجبات است. در روایات شرایط امر به معروف و نهی از منکر ذکر شده است که به برخی از این روایات اشاره می‌شود:

۱- احتمال تاثیر

در روایتی از امام صادق علیه السلام ذکر شده است که ایشان می‌فرمایند: حاکم ظالم از دامنه امر به معروف و نهی از منکر خارج شده است و این به جهت حفظ جان یا عدم تأثیر این واجب بر حاکم ظالم است. (کلینی، ۱۳۶۲، ج ۵، ۶۰؛ طوسی، ۱۴۰۷، ج ۶، ۱۷۸)

در روایت دیگری، ترس از عدم پذیرش و پیروی، دلیل عدم بیان امام علی علیه السلام در برخی از امور برای مردم؛ بیان شده است؛ یعنی حضرت علی علیه السلام بیم آن داشتند که مردم اموری را نپذیرند لذا از بیان آن خودداری می‌کردند. (همان، ج ۵، ۵۵۶؛ همان، ج ۷، ۴۶۳)

از امام صادق علیه السلام در مورد معنی سخن خداوند که فرمود: «خود و خاندان خویش را از آتش دوزخ حفظ کنید (تحریم، ۶) پرسیدند؛ که چگونه آنان را حفظ کنیم؟ امام علی علیه السلام فرمود: بکارهای نیک امرشان کنید و از اعمال زشت نهی‌شان نمائید. گفتند: ما ایشان را امر

و نهی می کنیم ولی آنان نمی پذیرند، حضرت فرمود: اگر شما آنان را امر و نهی کنید وظیفه خود را انجام داده اید و دیگر چیزی بر عهده شما نخواهد بود. (صدقه، ۱۴۱۳، ج ۳، ۴۴۲)

در روایتی دیگری آمده است: ریان بن صلت گفت: گروهی در خراسان خدمت حضرت رضا علیہ السلام رسیده گفتند: بعضی از خوشاوندان شما کارهای زشتی انجام میدهند، خوبست آنها را نهی کنید. فرمود: چنین کاری نمی کنم عرض کردند: برای چه؟ فرمود: چون از پدرم شنیدم فرمود: نصیحت خشن است. (یعنی پذیرش آن دشوار است و قبول نمی کنند) (صدقه، ۱۳۸۵، ج ۲، ۵۸۱)

۲- عدم ضرر و زیان قابل توجه به امر به معروف

از امام صادق علیہ السلام نقل شده که فرمودند: کسی که متعرض حاکم ستمگر شود و بلایی به او برسد، پاداشی ندارد و توفیق صبر بر بلا به او داده نمی شود. (کلینی، ۱۳۶۲، ج ۵، ۶۰) همچنین ایشان در بیان دیگری می فرمایند اینها دستورات دین اسلام است برای کسی که بخواهد بدان ها پای بند باشد و بخواهد خدا او را هدایت کند، ... امر به معروف و نهی از منکر برای کسانی که بدان قدرت دارند و برجان خود و همکیشان خود نترسند، واجب است. (صدقه، ۱۳۶۲، ۱۳۶۹)

۳- انزجار قلبی و داشتن شجاعت در بیان معروف

امام باقر علیہ السلام می فرماید: در دل از منکر بیزار و آن را انکار کنید و در راه خدا از سرزنش ملامت گران نهاراً سید. (کلینی، ۱۳۶۲، ج ۵، ۵۶؛ طوسی، ۱۴۰۷، ج ۶، ۱۸۰)

۴- عامل؛ به معروف و بر حذر؛ از منکر

امام صادق علیہ السلام می فرماید: کسی که در او سه خصلت باشد امر به معروف و نهی از منکر می نماید؛ کسی که عمل کننده به معروف است و ترك منکر می کند، عدالت را در آنچه امر به آن یا نهی از آن می کند رعایت می نماید و در آنچه امر یا نهی می کند با رفق و مدارا رفتار می نماید. (صدقه، ۱۳۶۲، ۱۰۹) در صورتی که آمر به معروف و ناهی از منکر این شرط را نداشته باشد، منافق و دو رو شمرده می شود. امام سجاد علیہ السلام یکی از نشانه های منافق را اینگونه بیان کردند که نهی می کند از آنچه خود به جا می آورد و امر می کند به آنچه خود ترک می نماید. (کلینی، ۱۳۶۲، ج ۵، ۱۱۳)

۵- داشتن شناخت، علم و آگاهی نسبت به معروف و منکر:

کسی که امر به معروف و نهی از منکر می‌کند باید معروف و منکر را بشناسد و نسبت به آنها علم و آگاهی داشته باشد. از امام صادق علیه السلام سؤال شد که هیچ امر به معروف و نهی از منکر بر همه‌ی امت واجب است؟ ایشان فرمود: نه واجب نیست. در ادامه حضرت فرمود: ... امر به معروف و نهی از منکر تنها بر شخص توانا و نیرومند که از او اطاعت کنند و معروف و منکر را نیز بشناسد واجب است. امر به معروف و نهی از منکر بر فرد ناتوانی که خود هدایت نشده واجب نیست. (همان، ج ۵، پ ۵۹؛ طوسی، ج ۱۴۰۷، پ ۱۷۷) در صورتی که این واجب طبق شرایط و ضوابط خود انجام نشود، موجب وهن و سستی اسلام و دستورات دینی شده و باعث فرار مردم از دین و نفرت از دین داران می‌شود. برخی افراد، بدون در نظر گرفتن جایگاه و شأن خود اقدام به امر و نهی افراد می‌کنند که ضرر و آسیب سخن گفتن آنان بیشتر از سکوت آنهاست.

۵- اسلوب‌های به پا داشتن امر به معروف و نهی از منکر:

در کتاب مایکل کوک به روایات مربوط به این قسمت اشاره نشده است. در امر به معروف و نهی از منکر رعایت اسلوب‌های آن به اقامه‌ی صحیح این فریضه‌ی الهی کمک می‌کند. در ادامه به مضمون روایاتی که در این باره وارد شده‌اند اشاره می‌کنیم:

- ۱- رعایت اولویت هنگام تنافی دو حکم؛ (کلینی، ج ۲، پ ۲۱۶) -۲- دفع منکر بوسیله‌ی معروف؛ (همان، ج ۲، پ ۱۱۲) -۳- سرعت در جزا دادن؛ (همان، ج ۵، پ ۵۳۷) -۴- جلوه دادن گناه همراه با دوستی در جزا دادن؛ (همان، ج ۸، پ ۱۶۲) -۵- اول مراقبت بعد موافذه کردن. (همان، ج ۵، پ ۲۲۸؛ طوسی، ج ۱۴۰۷، پ ۲۱۲)

در امر به معروف و نهی از منکر اسلوب‌هایی وجود دارد که اگر رعایت نشوند موجب می‌شود این فریضه‌ی الهی به نحو صحیح اقامه نشوند. این اسلوب‌ها عبارتند از:

- ۱- پرهیز از افراط و تفریط؛ (کلینی، ج ۵، پ ۶۵) -۲- ترک همنشینی با اشرار؛ (همان، ج ۲، پ ۱۸۷) -۳- ترک همنشینی با گنهکاران و اهل معاصی؛ (همان، ج ۸، پ ۱۵۸) -۴- دوری جستن از اهل بدعت و هوی؛ (همان، ج ۲، پ ۳۷۴) -۵- پرهیز از سرزنش و عیب جویی؛ (همان، ج ۲، پ ۳۵۹) -۶- پرهیز از افشاء راز؛ (همان، ج ۲، پ ۲۲۲) -۷- دوری از درگیری و جدال؛ (همان، ج ۱، پ ۱۶۶، ج ۲، پ ۲۱۳) -۸- پرهیز از یادآوری(منکر) در جمع. (همان، ج ۳، پ ۳۲۱)

و: روایات بیانگر فوائد بربپایی امر به معروف و نهی از منکر:

بسیاری از روایات که درباره‌ی امر به معروف و نهی از منکر در منابع روایی ذکر شده، به بیان فواید و آثار انجام یا ترک این واجب پرداخته است. از جمله فوائد امر به معروف و نهی از منکر عبارت‌اند از: ۱- سبب اصلاح فرد و جامعه می‌شود؛ ۲- سبب محکم شدن ایمان و در هم شکستن نفاق است؛ ۳- محفوظ بودن از عقاب و عذاب؛ ۴- شریک بودن در ثواب انجام معروف. (کلینی، ج ۴، ۲۷)

۱- محکم شدن ایمان و در هم شکستن نفاق

جهاد بر چهار شعبه قرار دارد بر امر به معروف و نهی از منکر و... کسی که امر به معروف کند سبب پشت گرمی مؤمنین می‌شود و کسی که نهی از منکر کند بینی منافق را به خاک می‌کشد.^۱ (نهج البلاغه، خطبه^۲) براساس این روایت، امر به معروف سبب تقویت مؤمن و ناکامی منافق است.

۲- محفوظ بودن از عقاب و عذاب

یکی از فواید نهی از منکر محفوظ ماندن از عقاب الهی است. چنانچه در روایتی از امام ششم علیه السلام نقل شده است؛ در میان بنی اسرائیل عابدی بود که خود را بکار دنیا آلوده نکرده بود. ابليس نفیری زد و لشکریان گرد او فراهم شدند تا بتوانند فرد عابد را از طریق عبادت گمراه کنند. لذا در طریق این گمراهی شیطانی بر عابد مجسم شد و به طور پیوسته مشغول عبادت شد. عابد از عبادت مستمر شیطان سؤال کرد و پرسید چه چیز سبب نیرو گرفتن تو در نماز شده است؟ شیطان پاسخ داد من گناهی انجام دادم و بعد از آن گناه توبه کردم هر گاه بیاد گناهم می‌افتم بر نماز نیرومند می‌شوم. عابد از شیطان خواست گناه را به او بیاموزد لذا زن فاسدی را به او معروفی کرد ولی در این طریق زن فاسد او را از کید شیطان آگاه کرد و مانع از انحراف عابد شد و او را از ضلالت نجات داد. پس از آن خود زن به موجب این نهی از منکر مورد رحمت خداوند قرار گرفت و مستوجب بهشت شد. (همان، ج ۸، ۳۸۴)

۱. وَ الْجِهَادُ مِنْهَا عَلَى أَرْبَعِ شُعَبٍ عَلَى الْأَمْرِ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ الصَّدْقَ فِي الْمُؤْلَفَاتِ وَ شَنَآنَ الْفَاسِقِينَ فَمَنْ أَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ شَدَّ ظُهُورَ الْمُؤْمِنِينَ وَ مَنْ نَهَى عَنِ الْمُنْكَرِ أَرْغَمَ الْأُنْوَافَ [الْمُنَافِقِينَ] الْكَافِرِينَ.

۳- باز دارنده از عذاب و عقاب

از عبد الرحمن بن سمرة از اصحاب پیامبر ﷺ در روایتی مفصل، نقل شده است: روزی نزد رسول خدا ﷺ بودیم؛ فرمود من دیشب عجایبی دیدم. عرض کردم یا رسول الله چه دیدی؟ برای ما نقل کن جان ما و اهل و اولاد ما قربان شما. حضرت فرمود:... مردی از اتمم را دیدم که مأموران دوزخ او را از هر سو درگرفته بودند و امر به معروف و نهى از منکرش آمدند و او را از دست آنها رها کرده و به ملائکه‌ی رحمت سپردنده... . (صدق، ۱۳۷۶، ۱۳۵)

عواقب ترک امر به معروف و نهى از منکر:

کسی که امر به معروف و نهى از منکر را ترک و از آن دوری کند در کلام ائمه ﷺ مورد نکوهش قرار گرفته و مستوجب عذاب الهی می‌گردد. (کلینی، ۱۳۶۲، ج. ۵۹) عواقب ترک امر به معروف و نهى از منکر بدین شرح است:

۱- عذاب دوزخ

در روایات از ائمه ﷺ، کسی را که آمر به معروف و ناهی از منکر است ولی در عمل به معروف عمل نمی‌کند و از منکر دست بر نمی‌دارد نهی می‌کنند و چنین فردی را ماتفاق دانسته‌اند. (کلینی، ۱۳۶۲، ج. ۳۹۶) در روایتی دیگر جایگاه چنین فردی طبق آیه‌ی ۹۴ سوره شعرا، دوزخ دانسته شده است. (همان، ج. ۱، ۴۷)

۲- شمول عمومی عذاب

هنگامی که همه‌ی افراد جامعه نسبت به امر به معروف و نهى از منکر بی‌تفاوت باشند عذاب الهی همه‌ی جامعه را در بر می‌گیرد. زیرا افرادی که مرتکب منکر نمی‌شوند ولی نسبت به مرتکبین منکرات بی‌تفاوت هستند؛ هم چهار عذاب الهی خواهند شد. (همان، ج. ۲، ۳۱۸)

۳- هلاکت جامعه‌ی دینی

امام صادق علیه السلام در تفسیر آیه‌ی ۱۶۵ سوره‌ی اعراف، افراد یک جامعه‌ی دینی را در امر به معروف و نهى از منکر به سه دسته تقسیم می‌کنند. دسته‌ای از آنها گروهی هستند که نه امر و نهی دیگران را می‌پذیرند و نه خود؛ دیگران را باز می‌دارند که ایشان به

هلاکت دچار می شوند^۱. چنانچه در تفسیر آیه تنها گروهی که از عذاب الهی نجات پیدا کردند کسانی بودند که امر به معروف و نهی از منکر می کردند و دو گروه دیگر یعنی صید کنندگان در روز شنبه و کسانی که نسبت به عمل آنها بی تفاوت بوده، موعظه نکردند و سکوت کردند به عذابی شدید گرفتار شدند.

۴- دل مردگی

امیر مؤمنان ﷺ در کلامی می فرمایند: هر کس نهی از منکر قلبی و زبانی را ترک نماید مردهای زنده نما است. (طوسی، ج ۶، ۱۸۱)

۵- دوری از برکات و نور ایمان

پیامبر اکرم ﷺ تعاوون در امر به معروف و نهی از منکر را باعث خیر و خوبی و ترک آن را موجب سلب برکات دانسته اند. (همان، ج ۶، ۱۸۱)

۶- تسلط اشرار و عدم استجابت دعا

حضرت علی ﷺ رها کردن امر به معروف و نهی از منکر را سبب تسلط اشرار بر جامعه و عدم استجابت دعا دانسته اند. (کلینی، ۱۳۶۲، ج ۷، ۵۲) همچنین امام باقر ﷺ در این باره می فرمایند: سالی از سال دیگر کم باران تر نیست؛ ولی خدا آن را هر جا می خواهد نازل می کند. براستی چون مردمی نافرمانی کنند؛ خدای عز و جل آنچه باران برای آنها مقدر است را در آن سال از آنها به دیگران گرداند و به بیابان، دریا و کوهها بیارد... و فرمود در کتاب علی ﷺ یافته ایم که رسول خدا ﷺ فرمود: چون امر به معروف و نهی از منکر نکنند و پیرو نیکان خاندان من نشوند، خدا بدان آنها را بر آنها مسلط کند و نیکانشان هر چه دعا کنند مستجاب نکند. (صدقوق، ۱۴۰۶، ۲۵۲)

۷- گرفته شدن روح ایمان

در روایتی از امام صادق علیه آمده است؛ فردی که غیرت بر دفع منکر نداشته باشد و نسبت به آن منکر بی تفاوت باشد و حالش دگرگون نشود روح ایمان از او گرفته می شود. (کلینی، ۱۳۶۲، ج ۵، ۵۳۶)

۱. عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى فَلَمَّا نَسْوَا مَا ذُكِرُوا بِهِ أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ «٤» قَالَ كَانُوا ثَلَاثَةً أَصْنَافٍ صِنْفٌ اَنْتَمِرُوا وَ أَمْرُوا فَنَجَّوْا وَ صِنْفٌ اَنْتَمِرُوا وَ لَمْ يَأْمُرُوا فَمُسْخِحُوا ذَرَّاً وَ صِنْفٌ لَمْ يَأْمُرُوا وَ لَمْ يَأْمُرُوا فَهَلَكُوا. (کلینی، ۱۳۶۲، ج ۸، ۱۵۸) همچنین روایات دیگری با این مضمون وجود دارد. (همان ج ۸، ۳۶)

۸- واژگونی قلب

عبد الله بن ابی یعفور گوید: از امام صادق علیه السلام شنیدم که می فرمود: هرگاه مردی غیرت نورزد، دلس وارونه می شود. (همان) چنین فردی به امور دین حساسیت نداشته و نسبت به انجام آن هم عکس العمل نشان نمی دهد. چنین بی تفاوتی نسبت به امور دین؛ واژگونی دل را به همراه دارد.

۹- جابجایی معروف و منکر

پیامبر اکرم علیه السلام خبر از تغییر ظرفیت‌ها می دهنده تا آن جا که در نگاه مردم، معروف و منکر جا به جا می شوند. (همان، ج ۵، ۵۹)

۱۰- غلبه‌ی دشمن

امام صادق علیه السلام، عدم وعظ و همراهی هدایت کننده‌ای که انسان را امیر یا نهی کند را، سبب غلبه‌ی دشمن می دانند. ایشان می فرمایند: کسی که واعظی از قلبش و مانعی از نفسش، نداشته باشد و همراه هدایت کننده‌ای برای او نباشد، دشمنش بر گردنش سوار می شود. (صدقه، ۱۴۱۳، ج ۴، ۴۰۲)

۱۱- ذلیل شدن

امام باقر علیه السلام می فرمایند: امر به معروف و نهی از منکر، دو آفریده از آفریده‌های خداوندند. کسی که آن دو را بیاری کند (موجبات این دو امر مهم را فراهم سازد): خداوند او را عزیز نماید و کسی که آنها را ترک کند خداوند عز و جل ذلیل و خوارش گرداند. (صدقه، ۱۳۶۲، ج ۴۲)

۱۲- شریک بودن در منکر

پیامبر علیه السلام می فرماید: هر کس امر به معروف یا نهی از منکر کند و یا به خیری راهنمایی کند و یا به آن اشاره کند در ثواب آن شریک است و هر کس به چیز بدی فرمان دهد یا به آن راهنمایی کند و یا اشاره کند، در گناه آن شریک است. (همان، ۱۳۸).

۱۳- کم شدن روزی

امام صادق علیه السلام می فرماید: هر کودک یا جوان نورسی که در میان قومی پرورش یابد و آنان وی را در گناهی که از او سرزند توبیخ و سرزنش نکنند، نخستین عقوبت و انتقامی که خداوند سبحان از ایشان کشد آنست که؛ روزی آنها را کاهش دهد. (صدقه، ۱۴۰۶، ج ۱، ۲۲۳)

۱۴- مورد لعن خداوند قرار گرفتن

امام علی علیہ السلام می فرماید: هرگاه جمعیتی اندک؛ عملی زشت را آشکارا انجام دهنده تودهی مردم بر ایشان عیب نگیرند و آنان را سرزنش نکنند، هر دو دسته از جانب خداوند متعال مستحق عقوبت شوند. همچنین ایشان می فرماید: هنگامی که در میان بنی اسرائیل سستی پدید آمد چنان بود که مرد؛ برادر دینی خود را مرتکب گناه می دید و او را نهی می کرد و وی دست برنمی داشت، ولی این کار موجب آن نمی شد که نهی کننده خود را از هم غذایی و همنشینی با مرتکب گناه باز دارد تا اینکه خداوند دل های آنها را با یکدیگر مخالف کرد و با هم دشمن نمود و درباره آنها این آیه را نازل فرمود: «لَعْنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَىٰ لِسَانِ دَاوُدَ وَ عِيسَىٰ إِبْنِ مَرْيَمَ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَ كَانُوا يَعْتَدُونَ. كَانُوا لَا يَتَنَاهُونَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ...» (مائده، ۷۸-۷۹)؛ آنان که از بنی اسرائیل بکفر گراییدند بزبان داود و عیسی بن مریم لعنت شدند، بدان جهت که نافرمانی کردند و از حکم خدا سرپیچیدند و از کار زشتی که مرتکب بودند دست باز نمی داشتند و بسیار بد عملی انجام میدادند. (همان، ج ۱، ۲۶)

بيان مصاديق معروف در منابع حديثي شيعه:

از دیگر مواردی که روایات مربوط به امر به معروف و نهی از منکر در آن آمده است؛ می توان به روایاتی اشار کرد که در آن مصاديق معروف و منکر، شمرده شده است. از مصاديق معروف میتوان به امامت عدل، عدل، کتمان سر، مكارم اخلاق و مواردی که در روایات به نیکی یاد شده، اشاره کرد.

۱- امامت عدل

از آنجا که امام عادل از مصاديق معروف است و معروف خود از مصاديق نیکی است؛ امام صادق علیہ السلام در بیانی ریشه‌ی نیکیها را که شامل توحید، نماز، روزه، فروخوردن خشم، مهربانی و ... است؛ وجود خود و ائمه‌ی اطهار علیهم السلام دانسته و ریشه‌ی هر بدی را در وجود دشمنانشان بیان می کنند. ابن مسکان از امام صادق علیہ السلام روایت کرده که فرمود: ما ریشه‌ی هر گونه خیر و خوبی هستیم و همه‌ی نیکیها از شاخه‌های ماست و از جمله‌ی نیکیها یکتاپرستی، نماز، روزه، فروخوردن خشم، چشم پوشی از تبهکار، مهربانی به کم توشه، دلジョیی از همسایه و اعتراف به فضیلت اهل فضل است. و ریشه‌ی هر شر و تباہی دشمنان ما هستند که زشتی و هرزگی از شاخه‌ی آنهاست. زشتی‌هایی مانند دروغ، بخل،

سخن‌چینی، بریدن از خویشاوندان، رباخواری، خوردن مال یتیم، تجاوز به حقوقی که خداوند تعیین کرده، ارتکاب کارهای پنهان و پیدای پلید، زنا، دزدی و دیگر کارهای زشت مانند آنها. ولذا دروغ می‌گوید هر که گمان می‌کند که با ماست لیکن به شاخه‌های دیگری جز ما چنگ می‌افکند. (کلینی، ۱۳۶۲، ج ۸، ۲۴۲)

در زیارت جامعه کبیره هم به این مطلب اشاره شده است که فرمود: ... «إِنْ ذُكْرُ الْحَيْثُ كُنْتُمْ أَوْلَهُ وَ أَصْلَهُ وَ فَزَعَهُ وَ مَعْدِنَهُ وَ مَأْوَاهُ وَ مُنْتَهَاهُ...». (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۹۹، ۱۳۳۲) همچنین روایت دیگری با این مضمون وارد شده است. (کلینی، ۱۳۶۲، ج ۱، ۷۴؛ صفار، ۱۴۰۴، ۳۳)

۴- عدل

در بیانی از حضرت علی علیہ السلام، ایشان راه شناخت اولی الامر را در رفتار نیک، عدالت و احسان آنها دانسته‌اند. (کلینی، ۱۳۶۲، ج ۸۵) همچنین روایت دیگری با این مضمون از امام صادق علیہ السلام وارد شده است. (طوسی، ۱۴۰۶، ج ۶، ۲۲۳)

۳- کتمان سر

امام صادق علیہ السلام در کلامی نسبت به کتمان سر سفارش کرده و یکی از شرایط تشهیع را مخفی کردن محبت و ارادت آنها به ائمه‌ی اطهار علیهم السلام، از نااهلان دانسته‌اند که از معارف دین به شمار می‌رود. همچنین امام علیہ السلام به محبان خود سفارش می‌کنند تا کسانی را که اسرار ایشان را فاش می‌کنند منصرف نمایند. (کلینی، ۱۳۶۲، ج ۲، ۲۲۲؛ طوسی، ۱۴۱۴، ۱۴۱)

۴- مکارم الاخلاق

یکی از راههایی که سبب می‌شود شیعیان در امر دین به نتیجه‌ی مطلوب رسند، داشتن حسن خلق است. حسن خلق یکی از صفات برتر پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم در دعوت به دین اسلام بوده است. چنانچه امام صادق علیہ السلام فرمودند: خدای تبارک و تعالیٰ پیامبرش را تربیت نمود و چون به آنجا که می‌خواست رسید، درباره‌ی او فرمود: «وَ إِنَّكَ لَعَلَى حُلْقٍ عَظِيمٍ» (قلم، ۴): تو بر خلق بزرگی استواری. سپس امر دینش را به او واگذاشت و فرمود: «ما آتاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَ مَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا» (حشر، ۷). آنچه را رسول برای شما آورده بگیرید و از آنچه منعタン کرده باز ایستید. (کلینی، ۱۳۶۲، ج ۱، ۲۶۷) همچنین روایت دیگری از امام صادق علیہ السلام با این مضمون وجود دارد. (طوسی، ۱۴۰۶، ج ۹، ۳۹۷؛ صفار، ۱۴۰۴، ج ۱، ۳۸۷)

۵- فرمان دادن به نیکی

در روایاتی که از ائمه معصومین علیهم السلام وارد شده است؛ ایشان معروف را برابر با برّ و نیکی شمرده و اولین کسی که وارد بهشت و حوض کوثر می‌شود را مصدق معروف دانسته‌اند. امام صادق ع در این باره می‌فرمایند: احسان و نیکی، از محدوده زکات فریضه خارج است. با احسان و صلحی رحم به خداوند عز و جل تقریب بجویید.^۱ (کلینی، ۱۳۶۲، ج ۴، ۲۷؛ صدوق، ۱۴۱۳، ج ۲، ۵۵)

بیان مصادیق منکر در روایات شیعه:

همان طور که امامت عدل از مصادیق معروف به شمار می‌آید، امامت جور هم از مصادیق منکر است. از دیگر مصادیق منکر می‌توان به شراب، زنا، قمار و... اشاره کرد.

۱- امام جور

یکی از مصادیق منکر در بیان ائمه علیهم السلام، امام جور است. محمد بن منصور می‌گوید: از امام معصوم راجع بقول خدای عز و جل «و چون کار بدی کنند، گویند پدران خود را مرتکب آن دیده‌ایم و خدا ما را بدان فرمان داده است، بگو خدا بکار زشت فرمان نمی‌دهد چرا درباره خدا چیزی که نمی‌دانید می‌گویید؟ (اعراف، ۲۸) پرسیدم. فرمود: آیا کسی را دیده‌ای که معتقد باشد خدا به زنا کردن و شراب نوشیدن و مانند این محرمات فرمان داده است؟ عرض کردم: نه فرمود: پس این کار زشتی که ادعا می‌کنند خدا آنها را بدان فرمان داده است چیست؟ عرض کردم: خدا داناتر است و ولیش، فرمود: این مطلب درباره امامان جور (غاصب امامت) است که مردم ادعا کردند خدا ایشان را به پیروی از مردمی فرمان داده است که خدا به پیروی از آنان دستور نداده؛ پس خدا ادعای ایشان را رد کرده و خبر داده است که درباره خدا دروغ گفته‌اند و این عملشان را فاحشه (کار زشت) نامیده است.^۲

۱. أَوْلُ مَنْ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ الْمَعْرُوفُ وَ أَهْلُهُ وَ أَوْلُ مَنْ يَرْدُ عَلَيَّ الْحَوْضُ. (کلینی، ۱۳۶۲، ج ۴، ۲۸)

۲. الْمَعْرُوفُ شَيْءٌ سَوْيِ الرَّكَأَةِ فَتَنَزَّلُوا إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ بِالْبَرِّ وَ صَلَةِ الرَّحْمَ.

۳. عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُنْصُورٍ قَالَ: سَأَلَنَا عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ إِذَا فَعَلُوا فاحِشَةً قَالُوا وَحْدَنَا عَلَيْهَا آبَاءُنَا وَ اللَّهُ أَمْرَنَا بِهَا قُلْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ أَتَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ قَالَ فَقَالَ هُلْ رَأَيْتَ أَخَدًا رَعَمَ أَنَّ اللَّهَ أَمْرَ بِالرَّحْمَ وَ شُرُبَ الْحَمَرَ أَوْ شَيْءٍ مِنْ هَذِهِ الْمُحَايِرِ فَقُلْتُ لَا فَقَالَ مَا هَذِهِ الْفَاحِشَةُ الَّتِي يَدْعُغُونَ أَنَّ اللَّهَ أَمْرَهُمْ بِهَا قُلْتُ اللَّهُ أَعْلَمُ وَ لَوْلَيْهِ قَالَ فَإِنَّ هَذَا فِي أَئِمَّةِ الْجَوْرِ أَدْعَوْا أَنَّ اللَّهَ أَمْرَهُمْ بِالْأَنْتِيمَ بِقَوْمٍ لَمْ يَأْمُرْهُمُ اللَّهُ بِالْأَنْتِيمَ بِهِمْ فَرَدَ اللَّهُ ذَلِكَ عَلَيْهِمْ فَأَخْبَرَ أَنَّهُمْ قَدْ قَالُوا عَلَيْهِ الْكَذْبَ وَ سَمَّى ذَلِكَ مِنْهُمْ فَاحِشَةً. (کلینی، ۱۳۶۲، ج ۳، ۳۷۳)

۲- شراب، زنا و قمار

شراب، زنا و قمار از مصادیق منکرات هستند. چنانچه خداوند در آیه‌ی ۳۳ سوره‌ی اعراف می‌فرماید: بگو: پروردگار من فقط اعمال زشت ظاهری و پنهانی گناه و ستم به ناحق را حرام کرده است. امام کاظم علیه السلام، در تفسیر آیه، «گناه آشکار» را زنای آشکار و «گناه باطنی» را یعنی ازدواج با همسر پدران دانسته؛ و منظور از «گناه» در قرآن را همان شراب و قمار بیان فرموده‌اند.

۱- علی بن یقطین گوید: مهدی عباسی از امام کاظم علیه السلام پرسید: آیا شراب در قرآن تحريم شده است؟ زیرا مردم از نهی از شراب آگاهی دارند، اما تحريم آن را نمی‌دانند. حضرت علی فرمود: بله در قرآن تحريم شده است گفت: در کجای قرآن تحريم شده است ای ابا الحسن! حضرت پاسخ داد: آن‌جا که خداوند می‌فرماید: «بگو: پروردگار من فقط اعمال زشت ظاهری و پنهانی گناه و ستم به ناحق را حرام کرده است.» منظور از «گناه آشکار» زنای آشکار و برافراشتن پرچم‌هایی که زنان بدکاره برای انجام زنا در دوران جاهلی می‌افراشند است و منظور خداوند «از گناه باطنی» ازدواج با همسر پدران است؛ زیرا مردم پیش از بعثت پیامبر علیه السلام چنین بودند: هنگامی که مردی می‌مرد و زنی داشت که آن زن، مادرش فرزندش نبود، پس از او پسرش با آن زن ازدواج می‌کرد. پس خداوند این ازدواج را تحريم نمود. و منظور از «گناه» شراب است و به راستی که خداوند در جای دیگری می‌فرماید: «از تو درباره‌ی شراب و قمار می‌پرسند بگو در آنها گناه بزرگی است و منافعی برای مردم دارند.» منظور از «گناه» در قرآن همان شراب و قمار است و گناه آن بزرگ‌تر از منافع آن است.» (همان، ج ۶، ۴۰۶)

در روایت دیگری از امام صادق علیه السلام به مصادیق منکر اشاره شده است: «چون پیغمبر مکه را گشود، مردها بیعت کردند، و آنگاه زن‌ها برای بیعت آمدند و خدا این آیه را فرستاد: ای پیامبر چون زن‌ها آمدند با تو بیعت کنند... راستی که خدا بسیار آمرزنده و مهربان است. (المتحن، ۳). هند گفت: فرزند آن را ما از خردسالی پرورش دادیم و تو در سالخورده‌ی آنها را کشتبی، ام حکیم دختر حارت که زن عکرمه پسر ابو جهل بود گفت: یا رسول الله آن کار خوب که خدا فرموده در آن تو را نافرمانی نکنیم چیست؟ فرمود: سیلی به صورت کسی نزیند و چهره نخراشید، مو نکنید و گریبان ندربد و جامه سیاه نکنید و (در عزاداری) واي نگوئيد». (همان، ج ۵، ۵۲۷؛ قمی، ۱۴۰۴، ج ۲، ۳۶۴)

همچنین از مصادیق منکر شرب خمر است. در روایتی از امام صادق علیه السلام آمده پیامبر اکرم علیه السلام کسی که مرتکب شرب خمر می‌شد دستور به جاری شدن حد می‌دادند. (طوسی، ۱۳۶۳، ج ۴، ۱۳۷)

نتیجه‌گیری:

۱. اگر به سیر تاریخی مطالعات مستشرقین درخصوص اسلام و مکتب تشیع دقت کنیم، می‌باییم، بیشتر مطالعات آن‌ها بر مبنای آثار و تفکر اهل سنت و بیشتر موارد استنادی آن‌ها از منابع دست دوم و سوم است. از این جهت نمی‌توان انتظار داشت شناخت صحیحی از مکتب تشیع داشته باشند. البته رویکرد و موضع‌گیری مستشرقین به مکتب تشیع یکسان نیست. زیرا با اهداف و انگیزه‌های مختلف صورت گرفته است و این رویکرد را در آثار آن‌ها می‌توان دید.

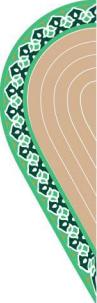
۲. ادعای مایکل کوک مبنی بر محدود بودن احادیث امر به معروف و نهی از منکر در این کتب روایی، تنها با رجوع وی به باب امر به معروف و نهی از منکر این دو کتاب بوده است. در حالی که باید توجه داشت احادیث امر به معروف و نهی از منکر تنها در باب امر به معروف و نهی از منکر خلاصه نمی‌شود؛ بلکه با تبع در منابع حدیثی شیعه، به احادیث زیادی با موضوع امر به معروف و نهی از منکر می‌توان دست یافت. این روایات در قالب دسته‌های زیر ذکر شده‌اند:

روایات بیانگر حقیقت امر به معروف و نهی از منکر ۱۸ مورد؛ روایات بیانگر امر به معروف در سیره‌ی اهل بیت علیهم السلام ۸ مورد؛ روایات بیانگر احکام و وجوب امر به معروف و نهی از منکر ۴ مورد؛ روایات بیانگر شرایط و مراتب امر به معروف و نهی از منکر ۱۳ مورد؛ روایات بیانگر اسلوب‌های به پاداشتن و باز دارنده‌ی امر به معروف و نهی از منکر ۱۹ مورد؛ روایات بیانگر فواید برپایی امر به معروف و نهی از منکر ۴ مورد؛ روایات بیانگر عاقب‌ترک امر به معروف و نهی از منکر ۱۹ مورد، روایات بیانگر مصادیق معروف ۸ مورد و روایات بیانگر مصادیق منکر ۴ مورد.

۳. از طرف دیگر، میراث حدیثی شیعه در باب امر به معروف و نهی از منکر در مقایسه با اهل سنت حجم زیادی از روایات را به خود اختصاص داده است؛ چنانچه به آنها پرداخته شد.
۴- مایکل کوک در قسمت ارجاعات احادیث امر به معروف و نهی از منکر، در کنار دو کتاب از کتب اربعه، به ذکر منابع اهل سنت پرداخته است. تاریخ نگارش این منابع به

قرن سوم، چهارم و نهم هجری برمی‌گردد. مانند: کنزالعمال (۹-۱۰ق)، تنبیه الغافلین (۴ق)، مجمع الزوائد (۷-۸ق) و مسنند ابو یعلی موصلى (۳ق). با ذکر تاریخ صدور این منابع از اهل سنت؛ چگونه میتوان ادعا کرد که تقریباً نیمی از احادیث شیعیان در احادیث اهل سنت آمده و برگرفته از آن است. آنچه گفته شد درحالی است که تاریخ تدوین حدیث در شیعه بر تاریخ تدوین حدیث در اهل سنت مقدم بوده و شیعه در این زمینه مستقل عمل کرده است.

کتابنامہ

- قرآن کریم.
- تمییز آمدی، عبد الواحد بن محمد (۱۴۱۰ق)، غرالحکم و درر الكلم، مصحح سید مهدی رجائی، قم: دارالکتبالإسلامی.
- صدوق، محمد بن علی (۱۳۷۶ق)، الامالى للصدوق، تهران: کتابچی.
- ..... (۱۳۹۸ق)، التوحيد للصدوق، قم: جامعه مدرسین.
- ..... (۱۴۰۶ق)، ثواب الأعمال و عقاب الاعمال، قم: دارالشريف الرضي للنشر.
- ..... (۱۳۶۲ق)، خصال للصدوق، قم: جامعه مدرسین.
- ..... (۱۳۸۵ق)، علل الشرائع، قم: کتاب فروشی داوری.
- ..... (۱۳۷۷ق)، کمال الدین و تمام النعمه، مترجم محمد باقر کمرهای، تهران: انتشارات اسلامیه.
- ..... (۱۴۰۳ق)، معانی الاخبار، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- ..... (۱۴۱۳ق)، من لا يحضره الفقيه، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- صفار، محمد بن حسن (۱۴۰۴ق)، بصائر الدرجات فی فضائل آل محمد ﷺ، قم: مکتبة آیة الله المرعشی النجفی
- طوسی، محمد بن حسن (۱۴۱۱ق)، الامالى للطوسی، قم: دار الثقافة.
- ..... (۱۴۰۷ق)، تهذیب الاحکام، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- قمی، علی بن ابراهیم (۱۴۰۴ق)، تفسیر القمی، قم: دارالکتاب.
- کوک، مایکل (۱۳۸۴ق)، امریبه معروف و نهی از منکر در اندیشه اسلامی، مترجم احمد نمایی، مشهد: پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۶۲ق)، الکافی، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ق)، بحار الأنوار، بیروت: مؤسسه الوفاء.
- ورام بن ابی فرس، مسعود بن عیسی (۱۳۶۹ق)، مجموعه ورام، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.